

ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНІ ЗЕМЕЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

Зіновчук Н.В.

Досліджується можливість використання землеустрою з метою забезпечення екологічної безпеки та вирішення екологічних проблем, зумовлених аграрним землекористуванням. Здійснено аналіз окремих чинників інституціонального середовища, зокрема законодавчих норм та неофіційних обмежень, що потенційно можуть впливати на процедури землеустрою.

Постановка проблеми. Сучасне сільськогосподарське виробництво здійснює значний негативний екологічний вплив на об'єкти довкілля. Інтенсивне використання мінеральних добрив та пестицидів зумовлює забруднення, насамперед, земельних ресурсів і призводить до потрапляння у продукти харчування людини різних хімічних сполук, що є небезпечними для її здоров'я. Нині науковцями обґрунтовується необхідність визначення критичного рівня територіальних навантажень пестицидів та інших засобів хімізації, перевищення якого здатне викликати патологічні зміни стану здоров'я місцевого населення. Однак відсутність регламентування сумарних рівнів витрат пестицидів та мінеральних добрив, нездійсненність постійного моніторингу за їх використанням та неефективність санітарного контролю за їх впливом на харчові ланцюги людей, дозволяє стверджувати, що актуальним є пошук інших альтернативних шляхів убезпечення людей від загроз, що продукуються у процесі аграрного природокористування.

В Україні екологічно чисті (заповідники, національні парки, і деякі лісові угіддя) займають лише 1,5% всієї земельної площі; умовно чисті – 12,5%; малозабруднені (15%); забруднені (40%); дуже забруднені (30%); території екологічної катастрофи (1%) [1, с.120]. Зважаючи на те, що земля як складова екосистеми має здатність до самоочищення у процесі асиміляції забруднюючих речовин та залучення їх до природних циклів, логічно було б здійснювати землекористування у такій спосіб, щоб надавати можливість компонентам екосистем відновлювати свої властивості, очищуючись від хімічних забруднень. Оскільки земля як природний об'єкт має територіальну обмеженість та локальність за місцем розташування, має бути оптимальний спосіб організації її

використання, що дозволив би уникати її тотального забруднення. Одним із дієвих інструментів, що використовується у системі управління аграрним землекористуванням, є землеустрій.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання. Проблемам екологічної безпеки в аграрній сфері України, зокрема, агроекологічному моніторингу та паспортизації сільськогосподарських земель, розробці методик дослідження забруднення ґрунтів, оцінці та ідентифікації джерел забруднення в аграрній сфері присвячені праці А. Качинського, Л. Моклячук, П. Надточія, В. Чернікова та ін. Питання земельної трансформації в контексті суспільних відносин у вітчизняному землекористуванні розглянуті у працях Г. Гуцулюка, Д. Добряка, Й. Дороша, Л. Новаковського, А. Третяка. Однак дотепер сценарії забезпечення екологічної безпеки в аграрному землекористуванні завдяки зміні інституціонального середовища, в якому функціонують суб'єкти господарювання агросфери, не розглядалися. Також не було визначено вплив сучасних інституціональних чинників на досягнення екологобезпечного землекористування.

Мета та методика дослідження. Метою даного дослідження є оцінка можливостей використання землеустрою з метою забезпечення екологічної безпеки у процесі аграрного землекористування. У процесі дослідження було використано метод аналізу та синтезу (для узагальнення наукових підходів щодо формування інституційного середовища та аналізу якісних характеристик аграрного землекористування в Україні), системний підхід (для аналізу сучасного стану організації робіт з землеустрою в Україні та чинників, що впливають на нього). Теоретичне обґрунтування здійснювалося на засадах концепції сталого розвитку землекористування, біологічного та енергетичного детермінізму та інших вихідних положеннях економіки природокористування та інституціональної економіки.

Результати досліджень. Однією з важливих компонентів земельних трансформацій є землеустрій. Як сукупність соціально-економічних та екологічних заходів він є спрямованим на регулювання земельних відносин і раціональну організацію територій адміністративно-територіальних одиниць та суб'єктів господарювання. Саме від землеустрою залежить забезпечення галузей національної економіки земельними ресурсами, формування структури землекористування, збереження екосистемних функцій земель. Слід зазначити, що землеустрій як функція регулювання процесів використання земельних ресурсів завжди мала певні пріоритети: політичні, економічні, екологічні, соціальні. Залежно від зовнішніх умов, а саме від формату інституціонального середовища, що було сформовано на тому чи іншому

етапі розвитку країни, при проведенні процедур землеустрою переважали або політичні, або економічні, або соціальні чинники.

З прийняттям вітчизняною науковою спільнотою концепції сталого розвитку і доповнення державної політики економічними, екологічними та соціальними аспектами, землеустрій в Україні можна вважати екологоорієнтованим. Серед обґрунтованих науковцями принципів, на яких має базуватися землеустрій, доцільно виділити: узгодженість екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства; забезпечення вимог екологічної безпеки, охорони земельних ресурсів; відтворення родючості ґрунтів; підвищення продуктивності земель сільськогосподарського призначення тощо [2, с.134]. Агроекологічне районування, що є важливою складовою землеустрою земель сільськогосподарського призначення, дозволяє врахувати життєві вимоги рослин, можливості пристосування сільськогосподарських культур до існуючих умов вирощування, антропогенних змін земель, що перетворилися на забруднені, еродовані, перелогові, характер діяльності людини.

Отже, логічно стверджувати, що нині в Україні існують певні передумови, що дозволять використати землеустрій для екологічного забезпечення аграрного землекористування. Однак для абсолютно стверджувальної відповіді необхідно проаналізувати інституціональний формат, в якому функціонує землеустрій як господарська-організаційна практика. Вихідним положенням у такому аналізі є те, що інституціональне середовище є сукупністю офіційних та неофіційних обмежень. До офіційних обмежень відносять законодавчі та нормативні акти; права власності, структуру та функцію органів влади та управління. Неофіційними обмеженнями вважають рівень культури та освіти населення, рівень суспільної та індивідуальної свідомості людей, історичні та національні традиції. Зрозуміло, що дослідження всіх структурних елементів інституціонального середовища не є можливим у рамках даного дослідження. Тому доцільно проаналізувати лише окремі чинники, що, за логічним припущенням, можуть найбільш активно впливати на сучасну практику землеустрою в Україні.

Нині в Україні створена законодавча база, що дозволяє здійснювати нормативно-правове регулювання аграрного землекористування та запроваджувати ефективний землеустрій. Зокрема, низка норм Конституції України закріплює права власності на землю (ст. 13, 14, 142), визначає основи діяльності й компетенції державних органів та посадових осіб у сфері організації раціонального використання та відтворення природних ресурсів і охорони довкілля (ст. 119, 142-144), закріплює важливий принцип, згідно з яким суспільні відносини, що є

дотичними до використання природних ресурсів та основ екологічної безпеки, повинні визначатися винятково законами України (ст. 92). У контексті цього дослідження важливо зацентувати увагу на тому, що Конституцією України гарантується право власності на землю, що набувається і реалізується відповідно до закону (ст. 14) і кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (ст. 41) [4].

У Земельному кодексі України (2001 р.) сформульовано правові засади аграрного землекористування. Визначальними є положення стосовно того, що запроваджено планування використання земель, розширено зміст Земельного кадастру, урегульовано питання консервації деградованих, малопродуктивних і техногенно забруднених земель, передбачено відшкодування заподіяних збитків. Земельним кодексом України задекларовано досягнення екологічної безпеки громадян шляхом стандартизації та нормування у галузі охорони земель (ст. 165). Реалізація цієї норми вимагає прийняття відповідних стандартів і нормативів, які б регламентували якість землі, антропогенне навантаження на ґрунти та окремі території, рівні освоєності сільськогосподарських угідь. У зазначеній статті Земельного кодексу України визнано необхідність встановлення конкретних нормативів, а саме: оптимального співвідношення земельних угідь; якісного стану ґрунтів; гранично допустимого забруднення ґрунтів; показники деградації земель [3].

Цілком доречним буде висновок, що діючі законодавчі норми спрямовані на те, щоби сприяти здійсненню заходів, які можуть забезпечити екологічну безпеку аграрного землекористування. Однак аналіз сільськогосподарської практики та землекористування свідчить про зворотне. Нині панує думка, що приватизація земельного фонду зумовила руйнацію структури сівозмін та контурно-меліоративну організацію територій, уможливила інтенсивне використання орендованих земельних угідь, серед яких значна частка малопродуктивних та деградованих земель, призвела до припинення природоохоронних заходів. Недоліки у землеустрої пов'язують з відсутністю:

- системної інформаційної бази по адміністративним територіям стосовно землевпорядних, ґрунтових, землеоцінювальних робіт, а також стосовно екологічного стану земельних ділянок;
- розроблених регіональних програм використання та охорони земель, генеральної схеми землеустрою, схем землеустрою адміністративних районів, схем рекультиватії земель;
- інформації про якісний облік земель у Державному земельному кадастрі та класифікації земель сільськогосподарського призначення за конкретними якісними показниками;
- єдиної класифікації екологічних нормативів [1, с. 27, 121].

Однак, на нашу думку, забруднення земельних ресурсів та недієвість землеустрою як інструменту регулювання земельних відносин слід пов'язувати, насамперед, з несформованістю неофіційності обмежень. З теорії інституціональної економіки відомо, що неофіційні обмеження безпосередньо і достатньо активно впливають на офіційні обмеження, формуючи інституційний простір у необхідному (заданому) напрямі. В Україні таке явище як зв'язок офіційних та неоцінних обмежень лише починає формуватися.

Після проведення земельної реформи в Україні приватними власниками земель сільськогосподарського призначення стали понад 19 млн громадян (5, с.25). Слід зазначити, що обсяг права користування земельною ділянкою є обмеженим і зумовлюється її цільовим призначенням, під яким розуміють встановлений законодавством правовий режим її використання, що забезпечує реалізацію права користування нею у такий спосіб, який відповідає суспільним інтересам та не завдає шкоди довкіллю. Тому 90% розпайованих земель були здані їх власниками в оренду новим агроформуванням, діяльність яких заснована на короткостроковій оренді й спрямована на отримання максимальних прибутків, а не на збереження об'єкту оренди – земельних ділянок. Згідно з Законом України «Про оренду землі» (1998 р.) власники землі мають право вимагати від орендаря дотримання екологічної безпеки землекористування та збереження родючості ґрунтів, тому що однією з істотних умов договору оренди земельної ділянки, відсутність якої є підставою для анулювання договору, є умови збереження стану об'єкта оренди та існуючі обмеження щодо використання земельної ділянки (ст. 15) [6]. Але жоден з землевласників не звернувся до суду з приводу невиконання умов договору оренди через хімічне забруднення належної йому земельної ділянки.

Пояснення таких ситуацій полягає у площині неофіційних обмежень. Низький рівень екологічної свідомості, непоінформованість щодо агротехнологічних особливостей, які застосовуються агрохолдингами, незнання своїх прав як орендарів та інших існуючих законодавчих норм, байдужість до своєї землі, розрив зв'язку між поколіннями селян, що виключає трансфер сільськогосподарського досвіду, навичок та сільських традицій – всі ці чинники гальмують і не сприяють створенню та функціонуванню механізмів, що запускають в дію офіційні обмеження. Землеустрій як інструмент регулювання земельних відносин, і як господарська практика відповідно реагує на сигнали, що йдуть із зовнішнього середовища, сформованого сукупністю офіційних та неофіційних обмежень.

Висновки. В Україні існують певні чинники, що можуть сприяти ефективному використанню землеустрою з метою екологічного забезпечення аграрного землекористування. До них, насамперед, варто віднести існуючі законодавчі норми, що регулюють землекористування та землеустрій. Водночас недорозвиненість зв'язків між офіційними та неофіційними обмеженнями, що формують середовище, в якому відбуваються процеси аграрного землекористування та його регулювання за допомогою інструментів землеустрою, зумовлює низку екологічних проблем. Найперших кроком у їх вирішенні має стати екологічна та юридична просвіта власників земельних ділянок, розпайованих під час проведення аграрної реформи в країні. Подальші дослідження доцільно спрямовувати на вивчення векторів дії інших чинників, що формують інституціональне середовище, та можливостей їх використання з метою посилення екологічної безпеки у аграрній сфері.

Література

1. Гуцуляк Г.Д. Охорона земель//Довідник з землеустрою/ за ред. Л.Я. Новаковського. –К.:Аграрна наука, 2015. – С.114-128.
2. Добряк Д.С. Організація землеустрою//Довідник з землеустрою/ за ред. Л.Я. Новаковського. –К.:Аграрна наука, 2015. – С.132-134.
3. Земельний кодекс України. – Х.:ПП «ІГВІНІ», 2005. – 96 с.
4. Конституція України. – К.: Велес, 2007. – 48 с.
5. Новаковський Л.Я. Земля – основне національне багатство України//Довідник з землеустрою/ за ред. Л.Я. Новаковського. – К.:Аграрна наука, 2015. – С.14-28.
6. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 р.№161-XIV/ <http://zakon.rada.gov.ua/go/161-14>

Abstract

Zinovchuk N.

Ecological Safety of Land Transformation in Agriculture in Ukraine

The possibility of the land arrangement to provide ecological safety and solve the ecological issues caused by land utilization in agriculture was studied. The factors that had been complicating land arrangement were defined. Some structure elements of the institutional environment including the legislative acts and unofficial rules that would have affect land arrangement were analyzed.